

AR
TY
KUŁY
I
ROZ
PRA
WY

Kristina Rutkowska

Rozważania

o sposobach
edycji zabytków
wielojęzycznych
powstałych na terenie
Wielkiego Księstwa
Litewskiego
w XVII wieku

Uniwersytet Wileński, kontakt: kristina.rutkowska@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5789-9972

Prezentowany artykuł to próba przedstawienia trudności metodologicznych związanych z wydawaniem zabytków wielojęzycznych powstałych na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku w okresie kształtowania się podstaw piśmiennictwa litewskiego. Szczególna uwaga będzie poświęcona edycji tekstów w języku polskim znajdujących się w składzie pierwszych utworów litewskich o charakte-

rze religijnym, przede wszystkim w kazaniach. Zostaną tu omówione zwłaszcza zasady edycji pierwszej oryginalnej na terenie WKL postylli katolickiej napisanej po litewsku i przetłumaczonej na język polski – *Punktów kazań* Konstantego Szyrwida. W artykule przedstawię zarówno przyjęte w tym wydaniu rozwiązania edytorskie, jak i refleksje powstałe w toku wypracowywania tych zasad, również przemyślenia krytycznie oceniające dokonaną pracę i poniekąd zarysowujące dalsze badania nad tekstem kazań Szyrwida.

Wstęp

Pierwsze utwory religijne na terenie WKL napisane w języku litewskim były przekładowe, wzorowane na najlepszych dziełach powstałych w owej dobie w Polsce. Można tu wymienić teksty najbardziej znaczące, które wywarły wpływ na kształtowanie się litewskiego języka religijnego. Są to: katolicka postylla Jakuba Wujka, przetłumaczona na język litewski w 1599 roku¹, protestancka postylla Mikołaja Reja, przetłumaczona w 1600 roku w drukarni Jakuba Markowicza (Jokūbasa Morkūnasa)², i wydane w 1647 roku przez Jana Jachnowicza (Jonas Jaknavičius) *Ewangelie polskie i litewskie*³, które były pierwszym drukowanym przekładem perykop biblijnych i innych fragmentów Pisma Świętego wykorzystywanych w Kościele katolickim na Litwie.

Ogromne zasługi dla kształtowania się litewskiego języka literackiego miała działalność Konstantego Szyrwida (Konstantinas Sirvydas), jezuita, przez całe swoje życie związanego z Akademią Wileńską⁴. Dotychczas był on znany i ceniony przede wszystkim jako autor pierwszego słownika polsko-łacińsko-litewskiego wydanego około 1620 roku – *Dictionarium trium linguarum*⁵, który doczekał się kilku wznowień. Jeszcze za życia Szyrwid opublikował pierwszą część *Punktów kazań* (ukazała się ona w 1629 roku; PK I)⁶, druga wyszła już po śmierci jezuita dzięki staraniom jego ucznia – Jana Jachnowicza – w 1644 roku (PK II)⁷. Oryginalna postylla Szyrwida wydana w pierwszej połowie XVII wieku znamionuje nowy etap w rozwoju postyllografii na Litwie. Jak wynika z przeprowadzonych badań, kazania te charakteryzują się samodzielnie wypracowaną kompozycją i niezależną treścią, stanowią utwór oryginalny, napisany od razu po litewsku i przetłumaczony na język polski⁸. Dzieło to dotychczas nie było szczegółowo badane.

Postylla Szyrwida to utwór typowy dla swojej epoki⁹, który ma charakterystyczny dla owego okresu aparat edytorski, bardzo konkretne funkcje pełnią w niej wszystkie trzy języki: litewski, polski i łacina. Zgodnie z założeniem autora tekst litewski był tekstem nadrzędnym, obok zostały umieszczone: tekst w języku polskim oraz marginalia i indeksy w języku łacińskim. Ułożone w dwóch kolumnach przekazy litewski i polski mają w zasadzie jednakową objętość, a dysproporcje między nimi są niewielkie. Jest to kolejne trójjęzyczne (litewsko-polsko-łacińskie) dzieło Szyrwida, w którym językiem wyjściowym jest język litewski.

W latach 2008–2014 prowadzono prace nad przygotowaniem postylli Konstantego Szyrwida do druku. Zainicjowała je Państwowa Komisja Języka Litewskiego, do pracy została zaangażowana Virginija Vasiliauskienė, która opracowała część litewską oraz komentarze i indeksy w języku łacińskim (z udziałem Tomasa Viteikisa), zaś tekst polski przygotowała do druku pisząca te słowa. Krytyczne wydanie kazań Szyrwida

Pierwsze utwory religijne na terenie WKL napisane w języku litewskim były przekładowe

składa się z trzech ksiąg. Dwie pierwsze księgi – *Punkty kazań od Adwentu do Postu* (1629) oraz *Punkty kazań na Wielki Post* (1644) – zawierają edycję zabytku opartą na facsimile oryginału oraz transliterację tekstu opatrzoną komentarzem krytycznym. Księga

trzecia obejmuje opracowania naukowe (dwie monografie wydane jako osobne książki) oraz tom zawierający szczegółowe omówienie zasad edycji, indeksy cytatów i imion biblijnych, tabele skrótów i rejestry pism patrystycznych, dzieł filozofów i autorów starożytnych cytowanych w zabytku. Wydanie ukazało się w latach 2015–2016, ogółem składa się ono z pięciu ksiąg¹⁰.

Zasady edycji *Punktów kazań*

Do druku przygotowywano zabytek trójjęzyczny, z tym więc wiązały się podstawowe problemy edytorskie. W toku opracowania podjęto decyzję poddania dokładnej analizie wszystkich części postylli zapisanych w trzech językach. Tylko taki zabieg, zdaniem wydawców, pozwolił na poprawne odczytanie jej tekstu, co było zadaniem nadrzędnym.

Wydanie *Punktów kazań* Konstantego Szyrwida zostało określone jako opracowanie krytyczne (naukowe), którego celem było nie tylko sporządzenie transliteracji, oddającej cechy graficzne, gramatyczne i leksykalne zabytku, ale także ukazanie wielowarstwowej struktury tekstu postylli, pozwa-

lające pokazać bogate zaplecze źródłowe, z którego wybitny litewski kaznodzieja korzystał. Dla tekstów we wszystkich trzech językach zastosowano jednolite zasady opracowania. Tekst polski, co szczególnie chciałabym zaznaczyć, również został wydany zgodnie z zasadami przyjętymi przez litewskich językoznawców, chociaż sposoby wydawania tekstów polskich są nam znane. To pierwszy przypadek, kiedy zabytki dwujęzyczne (polsko-litewskie lub litewsko-polskie) doczekały się szczegółowego opracowania tekstu polskiego. Wydane przez Mildę Lučinskienę *Ewangelie polskie i litewskie* z 1647 roku zawierały komentarz (przede wszystkim dotyczący grafii i częściowo morfologii) tylko do tekstu litewskiego, mimo że zabytek jest dwujęzyczny¹¹.

Przyjmując dla zapisu różnych odmian języka litewskiego specjalnie zaprojektowaną czcionkę Palemonas¹², w miarę dokładnie oddano skomplikowany system znaków graficznych stosowanych w tekście postylli. Pochodzą one prawdopodobnie z różnych zestawów drukarskich i ukazują tendencje w rozwoju piśmiennictwa litewskiego. Przedstawiają także cechy graficzne charakterystyczne dla języka polskiego XVII wieku. Opracowania naukowe, poświęcone grafii i ortografii obu części, wykazały, że teksty litewski i polski zostały wydrukowane z zastosowaniem tej samej czcionki. W części polskiej występują znaki nieużywane w innych zabytkach owej doby pisanych po polsku, a w tekście litewskim – znaki charakterystyczne dla polszczyzny¹³. Widoczny jest też tu wpływ polskich reguł ortograficznych na dopiero kształtujące się normy piśmiennictwa w języku litewskim¹⁴.

Dużą uwagę zwracaliśmy na stosowany w *Punktach kazań* system skrótów ksiąg biblijnych, podobnie jak i na onomastykę biblijną. Są one ważną częścią składową tekstu,

świadczą bowiem o jego dojrzałości i inspiracjach warsztatowych autora. Zamieszczone w specjalnej tabeli skróty ukazano na tle skrótów Pisma Świętego w różnych wydaniach i językach: współczesnego wydania *Biblii* w języku litewskim¹⁵, polskiego wydania *Biblii Tysiąclecia*¹⁶, łacińskiej *Biblia Sacra Vulgata*¹⁷, oraz skrótów *Biblii* w przekładzie Jakuba Wujka (na podstawie transkrypcji Janusza Frankowskiego)¹⁸. Wszystkie te wersje Pisma Świętego uwzględniliśmy w opracowaniu krytycznym w trakcie analizy tekstu postylli. Zastosowane skróty zostały zapisane w języku łacińskim i charakteryzują się znaczną wariantowością. Księga Psalmów ma np. następujące oznakowania: pĭ.; pĭ; Pĭ.; Ps.; Pĭ.; Pĭal.; Pĭal.; Pĭa.; Ps.; Pĭalm.; Pĭalm., zaś Ewangelia według św. Mateusza ma ich jeszcze więcej: Matth.; Matt.; matt.; Matth.; Matth; Matt.; Mat.; Matt.; Mátth.; Mat.; Matth; Mátt.; Mathe.; matt.

Odnutowane i wyjaśnione w komentarzach wszystkie imiona biblijne i nazwy geograficzne, występujące w tekście postylli, zostały również umieszczone w specjalnym indeksie. Wyekscerpowane z tekstu litewskiego i polskiego nazwy onomastyczne umieszczono w indeksie obok siebie, zgodnie z zasadami alfabetu litewskiego. Imiona biblijne w tekście litewskim są podawane za *Słownikiem nazw biblijnych* Petrasa Kimbrisa¹⁹ opracowanym na podstawie ekumenicznego wydania Pisma Świętego²⁰. Polskie imiona biblijne zostały podane za *Biblią Tysiąclecia*, przy ustalaniu wersji słownikowej imienia wykorzystano też istniejące źródła onomastyczne²¹. Rozpoczęto także prace nad nazwami własnymi, zwłaszcza nad wpływami łacińskimi i polskimi na kształtowanie się onomastyki biblijnej w języku litewskim. Oto przykład takiego indeksu:

<p>Adomas Pr 5 [PS I 3: Adamo]; Rom 5,12–14 [PS I 64: Adamas]; Pr 3,17–19 [PS I 230: Adomo]; Pr 3 [PS I 232: Ada mo]; Oz 11,4; Pr 3 [PS I 373: Ada mo] Rom 5,14 [PS II 146: Adamo]; Pr 2,7 [PS II 153: Adomas]; 1 Kor 15,45–49; Rom 5,12–21 [PS II 153: Adamas]; Rom 5,14–21 [PS II 211: Adomo (3)]; 1 Kor 15,22 [PS II 228: Adomu]</p>	<p>Adam Rdz 5 [PK I 3: Adama]; Rdz 5,12–14 [PK I 64: Adam]; Rdz 3,17–19 [PK I 230: Iadama] Rz 5,14 [PK II 146: Adámá]; Rdz 2,7 [PK II 153: Adam]; 1 Kor 15,45–49; Rz 5,12–21 [PK II 153: Adam]; Rz 5,14–21 [PK II 211: Adámá]; 1 Kor 15,22 [PK II 228: Adámá] ♦ Adamowy Rdz 3 [PK I 232: Iadámowym]; Oz 11,4; Rdz 3 [PK I 373: Iadámowemi] Rz 5,14–21 [PK II 211: Adámowy]; Rz 5,14–21 [PK II 212: Adámoweo]</p>
---	--

Wykrycie warstwy cytatów z Pisma Świętego, odniesień do dzieł Ojców Kościoła i literatury klasycznej umożliwią ukazanie udziału autorskiego i wykorzystanie źródeł dodatkowych w jej składzie. Wzmiankowane w tekście postylli różnorodne doktryny teologiczne i prądy religijne świadczą o aktualnych w owych czasach dysputach i sporach wyznaniowych; ich wyodrębnienie i skomentowanie – jak uważano – dokładniej to unaocznia. Ukierunkują też dalsze badania nad dziełem, wskażą kontekst historyczno-kulturowy, w którym powstało, pozwolą na prześledzenie sposobów kształtowania się szkoły kaznodziejskiej na Litwie. Biorąc pod uwagę fakt, że postylla może być wykorzystywana przez szerokie kręgi badaczy humanistów – zwłaszcza językoznawców, literaturoznawców, filozofów, historyków kultury, teologów – umieszczone w niej komentarze odsyłają również do wersji współczesnych przekładów biblijnych oraz dzieł Ojców Kościoła.

Dokładnie zaznaczone w kazaniach cytaty z Pisma Świętego zostały umieszczone w odrębnym indeksie (w sumie w tekście litewskim występuje dziewięćset dziewięćdziesiąt dziewięć cytatów, w polskim – tysiąc dwanaście). Litewskie cytaty weryfikowano na podstawie krytycznego wydania *Biblia Sacra Vulgata*, natomiast polskie – na podstawie Biblii Wujka z 1599 roku²² oraz Nowego Testamentu z 1595 roku²³. Zakładamy bowiem, że właśnie teksty Wujka były wykorzystywane na Litwie najczęściej. Niewątpliwie były one uwzględniane przy przekładach biblijnych na język litewski²⁴. Dzięki ujednoliconemu systemowi skrótów biblijnych zamieszczonych w tabeli łatwo odszukać wszystkie cytaty w transkrypcji (typu B) Biblii Jakuba Wujka, sporządzonej przez Janusza Frankowskiego, oraz we współczesnym przekładzie *Biblii Tysiąclecia*. Oto fragment indeksu:

**Dokładnie zaznaczone
w tekście kazań cytaty
biblijne zostały umieszczone
w odrębnym indeksie**

W opracowaniu krytycznym postylli zaznaczono nie tylko dosłowne cytaty, ale też aluzje i parafrazy. Aluzje są zazwyczaj nawiązaniem do jakichś motywów biblijnych lub faktów historycznych, parafrazy zaś stanowią dość dokładne interpretacje miejsc cytowanych. Zazwyczaj na marginesach odnotowywano różnego typu odniesienia do źródeł, ale czasami takie skrótowo były pominięte, chociaż nawiązanie do Pisma Świętego było oczywiste. Identyfikowano je więc na podstawie różnych wtrąceń, np. „mówi”, „prawi”, lub właściwości stylistycznych tekstu, opisała to dokładnie Virginija Vasiliauskienė²⁵.

Odniesienia do dzieł Ojców Kościoła i innych źródeł nie są bardzo liczne, Szyrwid odwołuje się tylko do dwudziestu pięciu autorów. Informacja o cytowanym dziele w postylli zazwyczaj jest umieszczona w przypisie marginesowym lub bezpośrednio w tekście polskim lub litewskim. Często nie są to cytowania dosłowne, niewykluczone więc, że Szyrwid korzystał z prac innych autorów, przytaczając jedynie ogólnie znane tezy religijne. Postyllografowie nierzadko wykorzystywali źródła pośrednie lub wypisy cytatów sporządzone specjalnie do celów kaznodziejskich. Jednak długie cytaty, pochodzące z dzieł Tomasza z Akwinu (*Suma teologiczna*),

Grzegorza Wielkiego (*Moralia. Komentarz do Księgi Hioba*) i Bazylego Wielkiego (*Homilia na Psalm XXVIII*) pozwalają na przypuszczenie, że z niektórych źródeł mógł on korzystać bezpośrednio, tym bardziej że były one dostępne w zbiorach Biblioteki Akademii Wileńskiej. Mimo to cytaty i parafrazy zostały zidentyfikowane na podstawie *Patrologia Latina*²⁶, *Patrologia Graeca*²⁷, *Corpus Christianorum Series Latina*²⁸ albo na podstawie wydań krytycznych przytaczanych dzieł. W tekście polskim zostały umieszczone odsyłacze do istnie-

Tob 4,8–9; BSV 4,8–10:

Kaypo
«tieg» ižgałefi / teyp buk miela=
širdingu / iey daug turefi /
fkalfiey duok / iey mažá / ir
maža noringay duot rupin=
kis / net teyp faw fukrauii ál=
gu didi vnt dienos reykało (PS II 105)

Tb 4,8–9; BW Tb 4,8–10:

Iáko będzieš
mogł / ták / bądź miłosierny /
będziešli miał wiele / hoynie
daway: iefli málo będzieš
miał / y málo z chęcią vdžie=
lác vsiľuy / ták bowiem fkár=
biš łobie zápłatę dobrą ná
džiein potreby (PK II 105)

jących współczesnych przekładów tych dzieł na język polski, wszystkie podano w specjalnym wykazie źródeł.

Dla tekstu polskiego opracowano też *Indeks wyrazów dawnych lub gwarowych*, który ma służyć pomocą zarówno polonistom, jak i lituanistom zainteresowanym badaniami tekstu polskiego. Umieszczone w formie indeksu słownictwo może być przydatne również do dalszych badań nad językiem postylli Szyrwida. W indeksie wyjaśniono znaczenie wyrazów dziś nieużywanych lub mających zmienioną strukturę semantyczną. Nie objaśniano występujących w tekście archaizmów, które są zrozumiałe i używane dotychczas w tekstach religijnych. Z reguły pozostawiono bez objaśnienia przenośnie oraz figury retoryczne; komentarz wprowadzano jednak okazjonalnie, kiedy fragment tekstu wskutek użycia tych wyrażen był nieczytelny. Nie wyjaśniano też archaizmów fonetycznych, słowotwórczych, składniowych (chyba że ich postać jest zmieniona i niezrozumiała albo wyrazy te przybierają postać homonimów). Jeżeli powstawał problem z ustaleniem znaczenia wyrazów pochodzących z cytatów biblijnych, przytaczano ich odpowiedniki z *Biblii Tysiąclecia*. Oto fragment takiego indeksu:

starty, start ‘zniszczony’, BT: *zdruzgotany* (PK II 13; PK II 220)
statecznie ‘pewnie, stale, trwale, skutecznie’ (PK I 51; PK I 140, PK I 158; PK II 172)
upad ‘zguba’, **położyć na upad** ‘przeznaczyć na zgubę’ (PK I 164)
dziwny, superl. dziwniejszy ‘niezwykły, szczególny; nadprzyrodzony, cudowny; godny podziwu; wyszukany, wymyślny’; BT: *przedziwny; godzien podziwu* (PK I 176; PK I 177; PK I 178; PK I 180; PK I 181; PK I 184; PK I 186); por. łac. *mirabilis* (Vulg)

Aparat edytorski

Wieloaspektowe zadania edytorskie wymagały wypracowania odpowiedniego aparatu, który stanowią kilkuwarstwowe komentarze: 1) specjalne znaki graficzne, umieszczane w postylli i służące do wyeksponowania odpowiednich partii tekstu i uzupełnienia usterek drukarskich; 2) dwa typy komentarzy do tekstu, oznaczane cyframi i literami, zawierające objaśnienia językowe i biblijne.

Znaki graficzne umieszczane w tekście

Jak już wspomniano, tekst postylli oddaje wszelkie cechy graficzne zabytku, zachowano też stosowane przez autora lub drukarza typografa zasady interpunkcji podporządkowane nie tylko składni, ale uwydatniające także intonacyjno-retoryczny kształt prozy okresowej („/”). Od wydawcy została dodana tylko numeracja wersetów umieszczona na marginesie. Odliczono co piąty werset w obu wersjach tekstu (litewskiej i polskiej), gdyż liczba wierszy w obu wersjach nie zawsze się zgadza.

Dzięki zastosowaniu nawiasów kwadratowych uzupełniono te grafemy lub segmenty tekstu, które są dziś nieczytelne lub stanowią rodzaj luki drukarskiej. Przy ich ustalaniu korzystano z różnych zachowanych do dziś egzemplarzy postylli.

Tak Bog po łaǳie od
y[β]c3e× / wbytko / co mu
wydarli byli tyrani w kro[≠]
leǳwie iego (PK I 13).

W nawiasach klamrowych zostały zaznaczone grafemy niejasne lub niewyraźnie odbite znaki diakrytyczne:

y wbyfcy pr{3}e
ciwnicy duβ y ćiaǳ nabych (PK I 14).

Nawiasy ostrokątne posłużyły do wyodrębnienia cytatów biblijnych i fragmentów z innych źródeł, które dodatkowo zostały wyróżnione innym kolorem czcionki:

«Kto gąǳzi mną» «bęǳą go
łaǳzić ǳową moie kto
rem mowił» (PK I 17).

Wtrącenia autorskie do cytacji oznaczono przez zastosowanie znaku mającego postać podwójnych nawiasów ostrokątnych:

«Mieǳy
ktoremi «(pogány)» ǳwie
ćicie iáko ǳwiatła ná
ǳwiećie» (PK I 20).

Aluzje do dzieł religijnych i ich parafrazy zaznaczono za pomocą górnych nawiasów:

᠒Inni Hereticy nie przyŹ
znawiają ciała y krwi
wn{a}świętyBym w SàkràŹ
menćie przeciw iàfnemu
piłmu¹ (PK I 30).

Miejsca opuszczone w komentarzach marginalnych spisanych po łacinie wyodrębniono za pomocą rombu poziomego:

Charitas > *chriftii*
urget nos. 2. Cor:
5. V. 14 (PK I 52).

Umieszczone w polskiej części tekstu znaki w postaci litery *x* w górnej spacji odsyłają do indeksu zawierającego objaśnienia wyrazów dawnych lub gwarowych umieszczonego w trzeciej księdze:

Iż Bumne^x Bąty ła
przyczyną y pobudką
do wielu grzechow (PK I 55).

Umieszczone w tekście znaki cyfrowe oraz literowe odsyłają do dwóch rodzajów komentarzy umiejscowionych pod tekstem autorskim:

³ Err. Powinno być „w dźzielách“.

^f Aureliusz Augustyn z Hippony,
Święty Augustyn (łac. *Aurelius Augustinus*, 354–430).

Komentarze do tekstu postylli

Zestaw komentarzy umieszczonych pod tekstem i zaznaczonych za pomocą małych liter służy do ukazania źródeł wykorzystanych w postylli, zawiera krótkie ich charakterystyki oraz podaje wyjaśnienia o treści teologicznej dotyczące imion biblijnych, nurtów i prądów chrześcijańskich:

1) Podawane są dokładne odniesienia zidentyfikowanych w tekście cytatów, aluzji i parafraz do ich źródeł – Pisma Świętego oraz dzieł Ojców Kościoła, utworów literatury klasycznej. W aparacie tekstologicznym często występuje uściślona dokumentacja cytacji (podawanie wersetów lub stron) lub też skorygowanie odsyłaczy błędnych (podana inna księga), umieszczonych w postylli w przypisach marginalnych lub bezpośrednio w tekście.

2) Odtworzono na podstawie współczesnych źródeł kanonicznych formy imion biblijnych z odsyłaczem do odpowiednich miejsc Pisma Świętego, z którymi są one w tekście powiązane. Poza antroponimami w komentarz zaopatrzone też inne nazwy (toponimy, hydronimy, oronimy) notowane w postylli.

3) Komentarzami zostały też opatrzone wzmiankowane w tekście nazwy nurtów i prądów religijnych. Przypis, który jest zawsze ściśle powiązany z tekstem postylli, wskazuje podstawowe doktryny, z którymi toczona jest dyskusja, zawiera (w zarysie) poglądy ich twórców lub uwydatnia ich zasługi dla nauki chrześcijańskiej. Takiego typu objaśnienia mają na celu uczynienie treści kazań bardziej przejrzystą.

Cyframi arabskimi oznakowano komentarze zawierające uwagi o charakterze korektorskim i językowym:

1) Błędy korektorskie są zaznaczone przy pomocy skrótu *Err*.

2) Formy wątpliwe są podawane z uwagą *Prawdopodobnie*.

3) Większość usterek korektorskich i językowych jest korygowana bez szczegółowego komentarza; czasami objaśnienie nie tylko ułatwia odczytanie tekstu, ale ma również na celu powiązanie leksemów z konkordancją w języku litewskim oraz słownikiem wyrazów archaicznych oraz gwarowych sporządzonym dla polskiej części postylli.

W prezentowanej edycji zgodnie z przyjętą ogólną koncepcją opracowania tekstu litewskiego i polskiego zastosowano podobne zasady również przy objaśnianiu zjawisk językowych kwalifikowanych jako błędne. Ze względu jednak na różny stopień rozwoju języków, ukształtowany system graficzny oraz ortograficzny nie zawsze są wyjaśniane te same zjawiska. Zasady komentowania przyjęte w wydaniu krytycznym przedstawię tylko na przykładzie tekstu polskiego. Litewskie komentarze językowe zostały szczegółowo omówione w monografii Vasiliauskiene²⁹.

Zasady komentowania zjawisk językowych i usterek korektorskich w tekście polskim

W przypisach są komentowane:

1) opuszczone litery (*r3éca* – *r3éc3a* PK I 167, *w3yftim* – *w3yftkim* PK I 203; *ludkiem* – *ludzkiem* PK I 219; *korych* – *ktorych* PK I 254);

2) zbędne odstępy między literami (*ktoreg ó* – *ktoregò* PK I 166; *E3echielo wi* – *E3echielowi* PK I 188);

3) błędnie użyte litery (*g3orę* – *gorę* PK I 221; *wowuia* – *woiuia* PK I 258; *fkiwienie* – *fkińnienie* PK I 261);

- 4) litery zamienione miejscami (*malu3cka – maluc3ka* PK I 241);
- 5) błędnie zapisane kustosze (zob. PK I 185; PK I 274; PK I 275);
- 6) błędnie użyte znaki interpunkcyjne/brak znaków interpunkcyjnych (zob. PK I 207; PK I 212; PK I 216; PK I 225; PK I 228; PK I 256; PK I 273);
- 7) zapis małą literą po kropce lub w tytule (zob. PK I 176; PK I 240; PK I 245);
- 8) błędna numeracja stron (zob. PK I 157; PK I 199; PK I 352; PK I 374).
- W przypisach nie są komentowane:
- 1) przypadki pomieszczenia <3>, <ź>, <ż>, <ż> (*żwyćiężył* PK I 23; *więżenie* PK I 40; *ożięble* PK II 254; *Ieżufowe* PK I 174; *Bożey* PK II 4; *żadze* PK II 259);
- 2) przypadki pomieszczenia <l>, <ł> (*tudži* PK I 109, *wielka* PK I 109; *głębokosc* PK I 187, *bladziło* PK I 193);
- 3) przypadki pomieszczenia <ę>, <e> (*w księgach* PK I 3);
- 4) przypadki pomieszczenia <a>, <a> (*brzydzać* PK I 158);
- 5) niekonsekwentne zaznaczenie spółgłosek twardych i miękkich (*konca* PK I 116; *żbawioń* PK I 118; *czynic* PK I 140);
- 6) niekonsekwentne zaznaczenie samogłosek jasnych i pochylonych (*náš* PK I 366, *wámi* PK I 204, *práwości* PK I 153, *wiádomosc* PK I 176, *świátá* PK II 4, *w wieńcáh* PK II 4, *mowiß* PK I 8, *Krolom* PK I 9, *gora* PK I 123, *ón* PK I 139, *dżwónié* PK I 143, *mnie* PK I 129, *iéśli* PK I 129, *siéc* PK I 129);
- 7) przypadki pisowni fonetycznej (*cięßkie* PK I 51, *rżátkiey* PK I 75, *choćiaß* PK II 27);
- 8) brak normalizacji w zakresie pisowni łącznej i rozdzielnej (*wniebie* PK II 115, *zarážby* PK I 85, *pod czas* PK I 39, *z gromádzonym* PK I 27, *nie ktore* PK I 195).

Komentowane są natomiast te przypadki, w których zapis utrudnia rozumienie tekstu lub odnalezienie odpowiedniego wyrazu w słowniku zwłaszcza wtedy, kiedy wyraz ten jest archaiczny i rzadko używany: *na okrutniéyßych – naokrutniéyßych* PK I 161, *aták – a ták* PK I 167, *z brakowaniem – zbrakowaniem* PK I 56.

Wszystkie te niekomentowane zjawiska graficzne i ortograficzne, które mają charakter systemowy, zostały opisane w monografii Kristiny Rutkovskiej, a funkcje poszczególnych znaków – omówione w specjalnej tabeli.

Uwagi końcowe

W prezentowanym artykule zostały przedstawione zasady edycji zabytków wielojęzycznych. Są one dopiero wypracowywane i zasługują na szczególną uwagę badaczy. Pierwszą próbą wydania krytycznego zabytku wielojęzycznego była edycja siedemnastowiecznej postylli Konstantego Szyrwida *Punktý kazań*. Zastosowano w niej charakterystyczny sposób opracowania tekstu. Jego nietypowość była uwarunkowana kilkoma czynnikami:

1) W wydaniu krytycznym sporządzono dokładny odpis tekstów litewskiego, polskiego i łacińskiego. Zaopatrzonego tylko w częściowy komentarz językowy, niezawierający opisu wszystkich właściwości morfologicznych, składniowych i leksykalnych zabytku. Miał on służyć poprawnemu odczytaniu tekstu i ułatwić jego zrozumienie, a sporządzony odpis miał znaleźć się w bazie danych pism dawnych, należało więc zachować zastosowane w niej zasady edycji.

2) Wydzielenie warstw tekstu na podstawie tego samego odpisu (a nie odrębnie, jak w wielu innych wydaniach, np. w najnowszej edycji *Kazań świętokrzyskich*), było podyktowane dążeniem do ukazania wartości postylli, rozpoznania sposobu jej pisania. Szczegółowa analiza tych warstw, podobnie jak analiza języka dzieła, nie mogła być przedstawiona w tej edycji, bowiem jest to zabytek objętościowo bardzo duży, w dodatku wielojęzyczny.

3) Zgodnie z tradycją wydawania pism dawnych na Litwie do odpisu tekstu dodano też facsimile, co znacznie zwiększyło rozmiary ksiąg. Obecnie tekst obu części źródłowych liczy ogółem tysiąc trzysta osiemdziesiąt stron (PK I 824, PK II 556). Częściowym rozwiązaniem było wydanie dwu monografii i tomu z indeksami, w których dokonano syntetycznej analizy tekstu.

W rezultacie powstała edycja mieszana, łącząca kilka metodologii, ukazująca znaczenie kazań Szyrwida w kulturze litewskiej i polskiej, która – mam nadzieję – ułatwi lekturę tekstu przedstawicielom różnych dziedzin naukowych. Jak wynika z analizy kazań, jest to najbardziej doskonałe dzieło Szyrwida, świadczy ono o dużej erudycji autora i jego potencjale twórczym, pozwala na nowo ocenić jego spuściznę.

Edycja tekstu postylli została przygotowana przez dwie językoznawczynie, w związku z tym ma charakter językoznawczy. Dużą uwagę w trakcie opracowania tekstu zwracano na język kazań. Księga trzecia, a zwłaszcza monografie, miały na celu ukazanie tradycji językowej, w której kształtowały się pierwsze zabytki pisane po litewsku. Dążono do uwydat-

nienia warunków funkcjonowania i stopnia rozwoju języka litewskiego oraz udziału w jego rozwoju języka polskiego. Analizowano sposoby przekładu tekstu z języka litewskiego na język polski w kontekście szczególnego typu wielojęzyczności, który ukształtował się w XVI–XVII wieku na terenie WKL.

Sposoby edycji zabytków wielojęzycznych mogą być bardzo różnorodne. Tu został omówiony tylko jeden z nich. Dziś można stwierdzić, że było to poszukiwanie drogi do edycji skomplikowanych dzieł powstałych w XVII wieku w WKL. Bardziej szczegółowe analizy takich tekstów będzie można przeprowadzić z zastosowaniem narzędzi cyfrowych. Oba przekazy – litewski i polski, również przypisy i komentarze łacińskie – w opracowaniu powinny niewątpliwie pozostać obok siebie. Tylko w taki sposób możliwe będzie opisanie zabytku całościowo, rozpoznanie interferencji i ukazanie rozwiązań oryginalnych, autorskich.

W ten sam sposób powinno się opracowywać inne teksty wielojęzyczne, których na terenie WKL w okresie kształtowania się norm języka litewskiego było bardzo dużo. Na podobną edycję czekają: postylla Jakuba Wujka, przetłumaczona na język litewski przez Mikołaja Daukszę, kazania Mikołaja Reja, przekładu których dokonano w drukarni Markowicza. Mimo że badania wersji litewskich tych postylli liczą już setki pozycji, dotyczyły one jednak tylko poszczególnych aspektów języka – analizowano grafie, sposoby akcentowania, morfologię, konstrukcje składniowe, leksykę. Nikt dotychczas nie zajmował się systemowo ich strukturą, a zwłaszcza przekładem tekstu z języka polskiego na język litewski, co ukazałoby w nowym świetle pierwsze litewskie dzieła kaznodziejskie. Już wstępna analiza postylli Szyrwida pozwala stwierdzić, że tego typu przekłady stanowią szczególny typ translacji – określiłabym ją jako translację kulturową, dokonaną przez osoby dwujęzyczne od urodzenia, zanurzone w obu kulturach – litewskiej i polskiej, dobrze znające łacinę i posługujące się nią w praktyce kaznodziejskiej i edukacyjnej.

Key Words: sermons, Konstanty Szyrwid, multilingual monuments, Grand Duchy of Lithuania

Abstract: The article presents methodological difficulties related to the edition of multilingual monuments created in the territory of the Grand Duchy of Lithuania in the 17th century, during the formation of the foundation of the Lithuanian literature. Special attention was devoted to the edition of Polish texts included in the first Lithuanian works of a religious nature, particularly in the text of sermons. The study discusses in more detail the principles of the first original edition of the Catholic postil in the Grand Duchy of

Lithuania, written in Lithuanian and translated into Polish – *Points of sermons* by Konstanty Szyrwid. Both the editorial solutions adopted in this edition, as well as the resulting reflections in the course of elaboration of these solutions, were presented, in addition to reflections resulted from critical assessment of the work performed, outlining further studies of the Szyrwid's sermons.

¹ [M. Daukša], *Postilla Catholica. Tái eft: Ižguldimas Ewangeliu kiekvienos Nedelos ir Bwętes per wifūs metūs. Per Kúniga Mikolaiov Davksz[aj] Kanonika Medniku / iž tēkiško perguldita. Su walá ir daláidimu wireufiuu. W Wilniui / Drukárnioi Akádemios Societatis IESV, A. D. 1599.*

² *Postilla lietwviszka, tátáy est Ižguldimás prástás ewángeliu ant kožnos nedelios ir szwentes per wisus metus, kurios págal buda sená bázničioy Diewá est skáitomos, Wilniwy: per Jokubá Morkuná támá kunigáykszcžia... Krysztáfa Rádiwila wáiwádos Wilniaus: [S. Mitkevičiūtės–Vnučkienės lėšomis].*

³ *Ewangelle polskie y litewskie tak niedzielne iáko y wżytych Święt, które w Kościele Katholickim, wedlug Rzymskiego porządku przez cały rok czytáją. Wydáne za dozwozeniem StárBych. [...] w Wilnie. W Drukárníey Akademíey SOC. IESV Roku /1647.*

⁴ Konstanty Szyrwid od 1613 roku aż do śmierci (23 sierpnia 1631 roku) mieszkał i pracował w Wilnie. Wykładał na Akademii Wileńskiej teologię pozytywną i pełnił funkcję kaznodziei w kościele św. św. Janów. W ciągu dziesięciu lat (1610–1611, 1613–1623, z wyjątkiem 1617–1618) głosił kazania po litewsku, a w latach 1617–1618 i 1623–1624 – po polsku w kościele św. Kazimierza. Od 1613 roku oprócz pracy w Katedrze Pisma Świętego (1613–1614, 1619–1622, 1625–1626) pełnił obowiązki prefekta niższych klas (1616–1618) i prefekta akademii greckiej (1620–1621), głosił egzorty dla członków Bractwa Miłosierdzia (1615–1617), kierował Kongregacją Ciała Chrystusowego (1621–1622), był też spowiednikiem i kierownikiem duchownym swoich współbraci zakonnych (1625–1628) oraz doradcą rektora (1616–1619).

⁵ [K. Sirvydas], *[Promptuariumdictionum Poloniarum Latinarum et Lituanicarum]*, [1620].

⁶ *Punkty Kazan od Adwentu aż do Postu / Litewskim językiem, z wytłumaczeniem ná Polskie przez Księdzá Konstantego Szyrwida / Theologá Societatis IESV / z dozwozeniem starszych wydáne. W Wilnie w Drukární Akádemíey Societatis IESV / ROKU M. DC. XXIX [1620].*

⁷ *Punkty kazań na Post Wielki językiem Litewkkiem przez W. X. Constantego Szyrwida Theologá Societatis IESV nápišáne, á Teraz ná Polfki język przetłumaczone / y oboiem do Druku podáne. Za pozwoleniem StárBych. W Wilnie / W Drukární Akádemíey Societatis IESV. Roku Pańského, 1644 w.*

⁸ K. Rutkovska, *Konstantino Sirvydo „Punktai sakymų“ (1629, 1644): išsamių tyrinėjimų pradžia*, „Lituanistica: istorija, archeologija, kalba, literatūra, tautosaka, etnografija“ 2012, 58(4), s. 309–319.

⁹ Pierwsze postylle na terenie WKL, które zostały wymienione wyżej, nie były jeszcze w tym okresie w całości napisane po litewsku, zawierały fragmenty pisane w językach obcych. Regina Kożeniauskienė (R. Kożeniauskienė, *XVI–XVII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius 1990) dowiodła, że pierwsze książki pisane po litewsku odziedziczyły z tradycji europejskiej cały aparat edytorski. Bardzo rozpowszechniony w tym okresie był zwyczaj zamieszczania w drukach litewskich obcojęzycznych przedmów. W starodrukach litewskich dominowały dedykacje i przedmowy w trzech językach – na terenie WKL były to języki łaciński, polski i litewski. Normą było również zamieszczanie kilku utworów obcojęzycznych o charakterze wstępnym. W postylli Markowicza znajduje się więc przedmowa napisana w języku litewskim oraz wierszowana dedykacja w języku polskim, Daukszy – w języku polskim, która mimo to stała się manifestem działalności na rzecz języka litewskiego. W postylli Daukszy została umieszczona też łacińska przedmowa do biskupa Giedrojcia. Dużą różnorodnością ze względu na język zapisu charakteryzują się też marginalia odsyłające do odrębnie zastosowanych w tekstach postylli lub komentarze do tekstu. W postylli Markowicza są one pisane po litewsku, chociaż często zachowana jest grafia łacińska przy zapisie ksiąg biblijnych. Przypisy w postylli Daukszy również mają podobną postać – komentarze i uwagi do tekstu są napisane po litewsku, natomiast abrewiacje biblijne są pisane po łacinie.

¹⁰ Księga 1: *Konstantinas Sirvydas. Punktai sakymų nuo Advento iki Gavėnios. = Konstanty Szyrwid. Punkty kazań od Adwentu do Wielkiego Postu*, wydanie krytyczne, przygotowały V. Vasiliauskienė, K. Rutkovska, Vilnius 2015, ss. 824. Księga 2: *Konstantinas Sirvydas. Punktai sakymų Gavėniai. = Konstanty Szyrwid. Punkty kazań na Wielki Post*, wydanie krytyczne, przygotowały V. Vasiliauskienė, K. Rutkovska, Vilnius 2015, ss. 556. Księga 3,

Część 1: V. Vasiliauskienė, *Konstantino Sirvydo Punkty sakymų struktūra, turinys ir šaltiniai. Monografija / Punkty kazarį Konstantego Szyrwida. Struktura, treść, źródła. Monografia*, Vilnius 2016, ss. 268. Księga 3, Część 2: K. Rutkovska, *Konstantino Sirvydo „Punktai sakymų“ – XVII amžiaus pirmosios pusės lietuvių ir lenkų kultūros paminklas / „Punkty kazarį“ Konstantego Szyrwida – zabytek piśmiennictwa litewskiego i polskiego z pierwszej połowy XVII wieku*, Vilnius 2016, ss. 232. Księga 3, Część 3: V. Vasiliauskienė, K. Rutkovska, *Konstantino Sirvydo „Punktai sakymų“. Rengimo principai. Rodyklės. Šaltiniai / „Punkty kazarį“ Konstantego Szyrwida. Zasady edycji, indeksy, źródła*, Vilnius 2016, ss. 250.

¹¹ Jono Jaknavičiaus 1647 metų *Ewangellie polskie y litewskie / Ewangellie polskie i litewskie Jana Jachnowicza z 1647 roku*, Biblioteka Archivi Lithuanici 6, wydanie dokumentacyjne i płyta kompaktowa z facsimile, przygotowała M. Lučinskienė, Vilnius.

¹² W elektronicznej bazie danych „Pisma dawne” (Senieji raštai; <http://seniejirastai.lki.lt/home.php>), od 1995 roku tworzonej przez historyków języka litewskiego, wszystkie zabytki są opracowywane w podobny sposób, stosuje się odpis bardzo dokładny, dążąc do oddania wszystkich właściwości tekstu. W tej bazie są zamieszczone teksty, indeksy, konkordancje i facsimile starodruków, tam też znajdują się wszystkie edycje słownika Szyrwida. Indeks części litewskiej postylli zaczęto opracowywać jeszcze przed przygotowaniem edycji krytycznej, zostanie on tam wkrótce umieszczony, przygotowuje go Virginija Vasiliauskienė.

¹³ V. Vasiliauskienė, *Konstantino Sirvydo „Punktų sakymų spaudmenys ir rašyba“*, „Acta Linguistica Lithuanica” 2013(69), s. 28–60; K. Rutkovska, *Grafia i ortografia dwujęzycznej postylli „Punkty kazarį” Konstantego Szyrwida. Część I. Znaki graficzne i pisownia w tekście polskim*, „Prace Filologiczne” 2016, t. 69, s. 429–454.

¹⁴ K. Rutkovska, *Grafia i ortografia dwujęzycznej postylli „Punkty kazarį” Konstantego Szyrwida. Część II. Analogie graficzne i ortograficzne w tekście polskim i litewskim*, „Prace Filologiczne” 2018, t. 72 (w druku).

¹⁵ *BIBLIJA arba ŠVENTASIS RAŠTAS*. Ekumeninis leidimas. Versta iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų. ST iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Antanas Rupšys, NT iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 1999.

¹⁶ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, w przekł. z jęz. oryg., oprac. zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, red. nauk. A. Jankowski et al., tłum. ksiąg W. Borowski et al., wyd. 5 na nowo wydane i popr., Poznań 2005.

¹⁷ *Biblia Sacra iuxta Vulgatam Versionem*, adiuvantibus B. Fisher, I. Gribomont, H. F. D. Sparks, W. Thiele recensuit et brevi apparatu critico instruxit R. Weber, editionem quintam emendatam retractatam praeeparavit R. Gryson, Stuttgart 2007.

¹⁸ *Biblia w przekładzie ks. Jakuba Wujka z 1599 i transkrypcji typu „B” ks. Janusza Frankowskiego*, Warszawa 1999.

¹⁹ *Biblijos vardų žodynas*, sudarė P. Kimbrys, Vilnius 2000.

²⁰ *Bibliją arba Šventasis Raštas*, ekumeninis leidimas, versta iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų. ST iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų vertė Antanas Rupšys, NT iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas, Vilnius 1999.

²¹ K. Długosz-Kurczabowa, *Onomastyka biblijna*, w: *Szkice z dziejów języka religijnego*, Warszawa 2007, s. 15–155; K. Sielicki, *Onomastykon Biblii hebrajskiej i Nowego Testamentu*, Warszawa 2009; R. Zarębski, *Słownik nazw osobowych w polskich przekładach Nowego Testamentu*, Łódź 2005.

²² *Biblia to iest księgi Starego y Nowego Testamentv, według łacińskiego przekładu starego, w kościele powszechnym przyjętego, na polski język znowu z pilnością przełożone...* przez D. Iakuba Wuyka z Wągrowca... w Krakowie w Drukarni Łazarzowej..., [post 25 VIII] 1599.

²³ *Nowy Testament Pana Naszego Jesusa Chrystusa. Znowu z łacińskiego y z greckiego na polskie wiernie i szczyrze przełożony [...] przez D. Jakuba Wuyka [...]*, Kraków, A. Piotrkowczyk, 1593.

²⁴ K. Rutkovska, *O tekście polskim „Punktów kazarį” Konstantego Szyrwida*, w: *Leksikografija ir leksikologija. D. 3: Konstantino Sirvydo darbai ir jo epocha*, sudarė Z. Šimėnienė et al., Vilnius 2013, s. 206–229.

²⁵ V. Vasiliauskienė, *Citasos ir jų identifikavimo būdai Konstantino Sirvydo „Punktuose sakymų“*, „Art History & Criticism” 2013(9), s. 15–29.

²⁶ *Patrologiae cursus completus*, series Latina 1–217, accurate J.-P. Migne, Paris 1841–1855.

²⁷ *Patrologiae cursus completus*, series Graeca 1–167, accurate J.-P. Migne, Paris 1857–1866.

²⁸ *Patrologiae cursus completus*, series Latina, Supplementum 1–5, Paris 1958–1974.

²⁹ V. Vasiliauskienė, *Konstantino Sirvydo Punkty sakymų struktūra, turinys ir šaltiniai. Monografija / Punkty kazarį Konstantego Szyrwida. Struktura, treść, źródła. Monografia*, Vilnius 2016.

advente sol et

PUNKTY
KAZA
od Adwentu aż do Posa
Litewskim językiem, z wytt
czeniem na Polskie,
PRZEZ
Księdza KONSTANTEGO SZYRW
Theologa Societatis IESV
Z DOZWOLENIEM STARSZ
wydane.

W WILNIE
W Drukarni Akademicy Socie
Roku M. DC. XXIX.